

Чирва. — К.: Атіка, 2001. — 216 с.

8. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. — К.: «Укр. Енцикл.», 1998. — Т. 5: П-С. — 2003. — 736 с.

9. Конституционное право: Энциклопедический словарь / Отв. ред. С. А. Авакьян. — М.: Изд. НОРМА-ИНФРА-М, 2001. — 688 с.

10. Пікуля Т.О. «Суб'єктивне право» - «законний інтерес»: поняття та діалектика співвідношення / Кримський юридичний вісник / Т.О. Пікуля. — Сімф., 2010. — Вип. 3, ч. 1 (10). — С. 151-157.

11. Андрейцев В.І. Концепція правового забезпечення екологічної політики України / В.І. Андрейцев // Право України. — 1994. — № 3-4. — С. 28-38.

12. Бредіхіна В.Л. Право громадян на безпечне навколишнє природне середовище: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.06 / В.Л. Бредіхіна; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2005. — 20 с.

13. Конституція України: Науково-практичний коментар / В.Б. Авер'янов, О.В. Батанов, Ю.В. Баулін та ін.; Ред. Кол. В.Я. Тацій, Ю.П. Битяк, Ю.М. Грошевой та ін. - Харків: Видавництво „Право”; К.: Концерн „Видавничий дім „Ін Юре”, 2003. — 880 с.

14. Котюк О.В. Нормативно-правове забезпечення права на безпечне довкілля / О.В. Котюк // Форум права. — 2010. — № 1. — С. 188-193.

УДК 340.12

Н.Я. Заболотна, здобувач кафедри загальної теорії держави і права ННІ права, психології та економіки ЛьвДУВС

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ ТЛУМАЧЕННЯ НОРМАТИВНО- ПРАВОВОГО ДОГОВОРУ ТА ЗАКОНУ

Стаття присвячена деяким особливостям тлумачення нормативно-правових договорів у порівнянні з особливостями тлумачення закону. Доводиться, що означена тематика тривалий час перебуває поза увагою більшості вітчизняних дослідників, які здебільшого зосереджуються на особливостях тлумачення закону. Автор вказує на ті риси, які відрізняють тлумачення нормативно-правового договору від тлумачення закону, а також на причини, які зумовлюють ці особливості.

Ключові слова: нормативно-правовий договір, тлумачення, закон, воля законодавця, воля сторін.

Статья посвящена некоторым особенностям толкования нормативно-правовых договоров в сравнении с особенностями толкования закона. Обосновывается, что обозначенная тематика длительное время не получает должного внимания со стороны большинства отечественных исследователей, которые в основном сосредотачиваются на особенностях толкования закона. Автор указывает на те черты, которые отличают толкование нормативно-правового договора от толкования закона, а также на причины, которые обуславливают эти особенности.

Ключевые слова: нормативно-правовой договор, толкование, закон, воля законодателя, воля сторон.

The article is devoted to some features of the normative legal treaties' interpretation in comparison with the features of statute's interpretation. It is reasoned that the abovementioned theme for a while has been overlooked by the majority of national researchers who concentrate on the interpretation of statutes. The author points out the features that distinguish interpretation of normative legal treaties from interpretation of statutes and the reasons that cause these particularities.

Key words: normative legal treaty, interpretation, statute, will of the legislator, will of the parties.

Постановка проблеми. Тлумачення юридичних норм є чи не найбільш давньою й водночас чи не найбільш актуальною донині проблемою загальної теорії права. Проблематика, що висвітлюється у цій статті є досить складною, так би мовити, багатшаровою, адже для конструювання теорії тлумачення юридичних норм слід не тільки спиратися на певну загальну теорію тлумачення текстів (універсальну герменевтику), але й володіти достатніми знаннями про природу витлумачуваного предмету, котрим є текст певного джерела права.

Стосовно загальної теорії тлумачення текстів, то, як свідчить аналіз наукової літератури, ми маємо справу не з одною, а, радше, з багатьма «герменевтиками», кожна з яких, так чи інакше, претендує на статус універсальної — такої, котра може бути з однаковим успіхом застосована до будь-яких видів текстів (від Біблії — до законів й індивідуально-правових договорів). У цьому зв'язку науковці найчастіше говорять про герменевтичні теорії Ф. Шлейєрмахера, У. Бетті, Г. Гадамера, М. Гайдеггера, В. Дільтея, В. Ізера, П. Рікера та С. Фіша (аналіз означених герменевтичних теорій розкрито у таких сучасних дослідженнях: [4; 23; 30]).

Крім того, теорія тлумачення повинна виходити з особливостей джерела права, яке тлумачиться. Звісно, не всім таким джерелам однаково «пощастило» звернути увагу дослідників. Так, нормативно-правовий договір є і досі відносно мало дослідженим у вітчизняній загальнотеоретичній юридичній науці джерелом права, перебуваючи дещо «у тіні» основного джерела континентальної правової системи — нормативно-правового акта, одним з різновидів якого є закон.

Характеризуючи особливості тлумачення нормативно-правового договору, слід передусім розкрити таке питання: чи існує взагалі потреба говорити окремо про тлумачення нормативно-правового договору, якщо існує загальна теорія тлумачення юридичних норм, яка нібито повинна розкривати складнощі процесу тлумачення будь-якого джерела права?

Наскільки загальною є загальна теорія тлумачення? Теорія тлумачення в умовах континентального права завжди була спрямована на пояснення процесів, які опосередковують з'ясування та роз'яснення смислу нормативно-правового акта як основного джерела права. Означений факт підтверджується тим, що, розглядаючи питання тлумачення юридичних норм, провідні дослідники завжди зосереджували увагу саме на цьому джерелі, начебто не звертаючи уваги на існування інших джерел права (вказане твердження стосується класичних праць С. Алексєєва, М. Волпенка, П. Недбайла, А. Піголкина, О. Черданцева, а також сучасних робіт вітчизняних дослідників у цій царині [3, 297–301; 5; 6; 9, С. 65-75; 11; 12; 28; 29]).

Більше того, у загальнотеоретичній юридичній науці України утвердилася думка [13, 78], що «норми права можна розглядати як думки законодавця про належну чи можливу поведінку суб'єктів права» [28, 21]. Відтак тлумачення повинно надати можливість виявити ці думки (наміри, волю).

Припускаємо, що саме ці обставини зумовлюють те, що наукові роботи з проблем теорії тлумачення юридичних норм за широтою тематики й авторськими підходами йдуть в унісон з роботами з тлумачення конституції й інших законів [21; 22; 24]. Викладене дозволяє зафіксувати властивий сучасній вітчизняній правничій науці «законоцентризм», за яким основні джерела права осмислюються за аналогією із законом як «архетиповим» джерелом. При цьому такий «законоцентризм» зумовлює також нівелювання певною мірою специфіки інших джерел права, особливостей їх

тлумачення та застосування.

Звичайно, при осмисленні особливостей тлумачення нормативно-правового договору не слід забувати, що деякі вироблені загальною теорією права правила тлумачення дійсно можна розглядати як універсальні, тобто такі, що можуть бути застосовані до будь-яких джерел права. Проте, як видається, з'ясування вказаних особливостей дозволяє виявити таку специфіку тлумачення власне нормативно-правового договору, яка виходить, так би мовити, за межі загальних правил тлумачення юридичних норм.

Тлумачення закону та тлумачення нормативно-правового договору: спільне та відмінне. Порівняння особливостей тлумачення закону та нормативно-правового договору доцільно розпочати з визначення вихідних понять.

Зокрема, терміну «закон» властива багатозначність не тільки у буденній мові, але й у науковому середовищі. Адже про закон можна говорити як про вираження сталого зв'язку між явищами (закони природи) чи як про будь-які правила поведінки. Однак в юридичній літературі більш поширеним є вузьке розуміння закону, яке, втім, віддавна є предметом дискусій.

Так, П. Рабінович пропонує таке визначення: «закон — це нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної влади або самого народу, який регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення і має найвищу юридичну силу щодо всіх інших нормативно-правових актів» [14, 107]. Таким чином, виходячи із запропонованого визначення, зміст закону як об'єкта екзегетичних зусиль інтерпретатора становить воля більшості населення. Однак, як вірно зазначалося у науковій літературі, населення може бути байдужим до законів парламенту, часто-густо нічого про них не знаючи [2, 1306, 1307]. З огляду на це наврод чи правильно вести мову про встановлення закладеної в закон волі населення, адже, насправді, все населення жодної волі в цей акт не закладало.

Більш адекватним відображуваному поняттю видається вужче за змістом визначення закону як нормативно-правового акта, який приймається вищим представницьким органом державної влади з дотриманням встановленої конституційної процедури чи у порядку референдуму [31, 317]. Це визначення, однак, хвибує певним формалізмом, адже не обмежує коло суспільних відносин, для регулювання яких приймається закон. Тому видається можливим додати до запропонованого визначення застереження матеріального змісту, що закон приймається для регулювання найважливіших і водночас найбільш стабільних і незмінних суспільних відносин [10, 128, 129].

Із запропонованого визначення поняття закону випливає низка особливостей, які властиві його тлумаченню:

1) закон є виразом волі, насамперед, парламенту як найвищого представницького органу державної влади. Та обставина, що парламент є колегіальним органом, не заперечує всупереч досить поширеному скепсису [26, 136—143; 1, 83—100] можливості при тлумаченні закону звертатися до його волі. По-перше, будь-який розвинений парламент працює на партійній основі, а наміри партій з'ясувати простіше, ніж кожного окремого парламентаря (в ідеалі ці наміри повинні узгоджуватися з програмою відповідної партії). По-друге, колективний суб'єкт теж наділений свідомістю, хоча й особливою за формою — колективною [27, 127 —141];

2) закон врегульовує лише найбільш цінні суспільні відносини. Відтак, при тлумаченні законів задіяна аксіологічна площина, проявом чого, наприклад, є те, що суд, наприклад,

Конституційний Суд України (далі – КСУ) завжди намагається збалансувати потреби учасників суспільних відносин, за якими стоять певні цінності (цей яскраво аксіологічний бік тлумачення можна простежити, зокрема, у рішеннях КСУ від 06.04.2010 р. № 11-рп/2010 [18], від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 [19] та ін.);

3) закон є складовою системи нормативно-правових актів, а тому пов'язаний з ними різними видами зв'язків: генетичними, ієрархічними та функціональними. Врахування ієрархічного зв'язку означає, що юридична норма закону повинна набувати значення, яке найбільше відповідає значенню юридичної норми вищої юридичної сили [20, 44–52]. Зокрема, будь-який закон повинен тлумачитись у світлі конституції, будь-який звичайний закон у світлі органічного закону і т.д.

Однак, як стверджує О. Черданцев, «найбільше практичне значення має аналіз функціональних зв'язків норм права. «Простої належності норм до одного інституту, галузі права ще недостатньо для тлумачення. Необхідно, щоби це були зв'язки функціональні, котрі впливають з “функціонального” поділу праці між нормами права, коли взаємозв'язані норми регламентують різні сторони чи елементи одних і тих самих суспільних відносин, чи відносини близькі, однорідні, взаємопов'язані» [10, 166, 167]. Розрізняють такі види функціональних зв'язків як взаємозалежність, взаємодія, доповнення, уточнення, коректування, обмеження, виключення, визначення тощо [10, 166, 167].

Тепер звернемося до аналізу тих рис нормативно-правового договору, які зумовлюють особливості його тлумачення. Аналіз наукової літератури не дозволив виявити уніфікованого розуміння нормативно-правового договору, а відтак ми самі спробуємо підвести цей, так би мовити, «спільний знаменник».

Так, А. Дьомін визначає нормативно-правовий договір як «договірний акт, що встановлює юридичні норми (правила поведінки), які є обов'язковими для чисельного та формально невизначеного кола осіб, розрахований на багаторазове застосування та такий, що діє незалежно від того, чи виникли, чи припинилися передбачені ним конкретні правовідносини» [7, 18].

Схожий погляд запропонував В. Іванов, на думку якого нормативним договором є «спільний правовий акт, що оформлює вираз відокремлених погоджених волевиявлень двох або кількох формально рівних суб'єктів права та встановлює умови, виконання яких є обов'язковим» [8, 39].

Є. Толкачев у своєму дисертаційному дослідженні на основі і узагальненні наукової літератури пропонує таку дефініцію: «нормативно-правовий договір – це акт договірної правотворчості, що оформлює вираз погоджених волевиявлень суб'єктів, який містить загальнообов'язкові норми» [25, 124].

Узагальнюючи запропоновані визначення поняття нормативно-правового договору, можна помітити, що вчені вважають характерними для цього поняття рисами:

- а) формальна рівність суб'єктів його творення;
- б) наявність вільних волевиявлень цих суб'єктів;
- в) наявність згоди щодо означених у договорі положень;
- г) наявність у договорі одного чи кількох загальнообов'язкових правил поведінки.

Таким чином, на відміну від закону, нормативно-правовий договір характеризується передусім погодженістю його нормативних положень між сторонами. З цього слід зробити висновок, що *умови нормативно-правового договору не можуть бути витлумачені проти явно вираженої волі однієї з його сторін.*

Задля демонстрації цього положення слід звернутися до одного з найбільш відомих рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). У справі «Джонстон проти Ірландії» («Johnston and Others v. Ireland») йшлося про те, чи Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – Конвенція), гарантуючи право на шлюб, так само гарантує право на розлучення. За звичайних умов ЄСПЛ тлумачить Конвенцію так, аби та відповідадала досягнутому рівню розвитку європейського (а іноді – й світового) законодавства (при цьому, за формулюванням ЄСПЛ, «вирішально важливо тлумачити та застосовувати Конвенцію в такий спосіб, аби закріплені у ній права були ефективними, а не теоретичними чи ілюзорними» [17]). Однак у справі Джонстона Суд відмовив у задоволенні звернення заявника на тій підставі, що з права на шлюб не можна вичитати протилежне за змістом право, а саме – право на розлучення [15].

Міркування Суду, як видається, неважко зрозуміти, адже правова традиція Ірландії не знає та не знала інституту розлучення, а тому, вичитавши відповідне право, ЄСПЛ спробував би нав'язати державі умову, під якою та добровільно ніколи би не поставила підпису.

З вимоги про формальну рівність суб'єктів, які підписали нормативно-правовий договір, випливає наступна, так би мовити, правотлумачна максима: *скільки би учасників не нараховував нормативно-правовий договір, відображені у ньому інтереси однієї зі сторін не є менш значимими за інтереси інших, навіть якщо існує кількісна перевага останніх*. Так, вже згаданий Страсбурзький суд порівняно нещодавно розглядав справу, в якій постало питання про те, чи не є порушенням положень Конвенції у частині гарантування права на свободу віросповідання розміщення розп'яття у школах Італії («Lautsi and Others v. Italy») [16]. Можливо, якби йшлося про іншу країну, в якій католицько-християнські традиції є менш укоріненими, ЄСПЛ і констатував би порушення Конвенції, однак ішлося про Італію, де такі традиції є надзвичайно сильними.

У запропонованій справі, як видається, теж було піднято проблему балансування інтересів держав-учасниць Конвенції (яка, як відомо, є нормативно-правовим договором за своєю юридичною природою). ЄСПЛ виходив з того, що для тлумачення Конвенції немає значення, кількість держав-учасниць, в яких розміщення розп'яття у школі визнається порушенням права на свободу віросповідання: інтереси всіх таких учасниць і кожної з них зокрема, більшості та меншості є рівною мірою значимими для тлумачення договору. Вказане, на наш погляд, підтверджує сформульовану нами вище правотлумачну максиму.

Наступна особливість тлумачення нормативно-правового договору полягає у тому, що він не є складовою системи нормативно-правових актів. Це означає, що він не пов'язаний, принаймні, генетичними чи ієрархічними зв'язками з такими актами. Проте задля успішної роботи правової системи усі нормативні підсистеми права повинні бути якнайбільше узгоджені між собою, тобто між ними повинен існувати зв'язок координації, зв'язок *функціонального* ґатунку. Це, своєю чергою, означає, що положення конкретного нормативно-правового договору є пов'язаними між собою та з положеннями «споріднених» договорів (наприклад, положення колективного договору, укладеного на рівні структурного підрозділу підприємства, пов'язані з положеннями колективного договору, укладеного на рівні всього підприємства). Вказане не виключає необхідності звертатися за їх уточненням, конкретизацією та поясненням до відповідних положень чинного законодавства.

Нарешті, остання особливість тлумачення нормативно-правових договорів впливає, на нашу думку, з *синтетичної природи* нормативно-правового договору. Адже хоча нормативно-правовий договір укладається, як і індивідуальні (зокрема, цивільні) договори, між формально рівними сторонами. Його «адресатами» можуть бути не тільки ці сторони, але й особи, які не є сторонами договору (наприклад, особи, які перебувають під юрисдикцією держав-учасниць Ради Європи у випадку з Конвенцією; члени трудового колективу, які не увійшли до первинної профспілкової організації, що уклала колективний договір із керівним органом підприємства). Відтак, у сферу тлумачення відповідного нормативно-правового договору вводяться не тільки інтереси та наміри його сторін, але й інтереси та наміри потенційних його «користувачів», опосередкованих «реципієнтів» цього договору. Така особливість не є властивою для інтерпретації положень, наприклад, закону і зумовлена, на наш погляд, подвійною, чи, так би мовити, синтетичною природою нормативно-правового договору як договору-закону, поєднанням в його природі публічно-правових та приватноправових засад.

Деякі висновки. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що особливості тлумачення нормативно-правового договору за своєю метою, способами та засобами відрізняються від особливостей тлумачення закону, що пояснюється синтетичною «публічно-приватною» природою нормативно-правового договору як «договору-закону». Як видається, загальна теорія тлумачення юридичних норм повинна виробити специфічну методологію тлумачення нормативно-правових договорів, котра могла би стати в нагоді їх офіційним й неофіційним інтерпретаторам.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Benson R. The Interpretation game: how judges and lawyers make the law / R. Benson. — Durham, North Carolina : Carolina Academic Press, 2008. — 185 p.
2. Somin I. Political Ignorance and the Countermajoritarian Difficulty: a New Perspective on the “Central Obsession” of Consitutional Theory / I. Somin // Iowa Law Review. — 2004. — Vol. 89 (№ 4). — P. 1287—1371.
3. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. — М. : Юрид. лит., 1981. — Т. 2. — 360 с.
4. Ванхузер К. Дж. Искусство понимания текста. Литературоведческая этика и толкование Писания / К. Дж. Ванхузер ; пер. с англ. — Черкассы : Коллоквиум, 2007. — 736 с.
5. Власов Ю. Л. Проблемы тлумачення норм права : монографія / Ю. Л. Власов. — К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. — 180 с.
6. Волпенко Н. Н. Официальное толкование норм права / Н. Н. Волпенко. — М. : Юрид. лит., 1976. — 119 с.
7. Демин А.В. Нормативный договор как источник административного права // Государство и право. — 1998. — № 2. — С. 15—21.
8. Иванов В.В. Общие вопросы теории договора. Монография / В.В. Иванов. — М.: Эдиториал УРСС, 2000. — 160 с.
9. Лазарев В. В. Применение советского права / В. В. Лазарев. — Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1972. — 200 с.
10. Марченко М. Н. Источники права: учеб. пособие / М. Н. Марченко. — М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2008. — 760 с.
11. Недбайло П. Е. Применение советских правовых норм / П. Е. Недбайло. — М. : Госюриздат, 1960. — 512 с.
12. Пиголкин А. С. Толкование нормативных актов в СССР / А. С. Пиголкин. — М. : Госюриздат, 1962. — 166 с.
13. Прийма С. В. Принципи тлумачення норм права : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / С. В.

Прийма. — Х., 2011. — 194 с.

14. Рабінович П. М. Основи загальної теорії права та держави / П.М. Рабінович . Видання 5-те, зі змінами. Навчальний посібник. — К.: Атіка. — 2001. — 176 с.

15. Рішення ЄСПЛ у справі «Johnston and Others v. Ireland» від 18.12.1986 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-57508>.

16. Рішення ЄСПЛ у справі «Lautsi and Others v. Italy» від 18.03.2011 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-104040>.

17. Рішення ЄСПЛ у справі «Stafford v. the United Kingdom» від 28.05.2002 р. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://hudoc.echr.coe.int/sites/eng/pages/search.aspx?i=001-60486>.

18. Рішення Конституційного Суду України від 06.04.2010 р. № 11-рп/2010 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-10>.

19. Рішення Конституційного Суду України від 26.12.2011 р. № 20-рп/2011 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-11>.

20. Савчин М.В. Конформне тлумачення Конституції та забезпечення єдності правової системи в діяльності Конституційного Суду України / М. В. Савчин, Р. В. Марчук // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2010. — № 11. — С. 44–52.

21. Сліденко І. Д. Тлумачення конституції: питання теорії і практики в контексті світового досвіду / І.Д. Сліденко. — Одеса : Фенікс, 2003. — 234 с.

22. Спасов Б.П. Закон и его толкование / Спасов Б.П.; [Перевод с болгарского]. Отв. ред.: Калюшин Е.И.; Пер.: Сафонов В.М. — М.: Юрид. лит., 1986. — 247 с.

23. Тисельтон Э. Герменевтика / Э. Тисельтон ; пер. с англ. — Черкассы : Коллоквиум, 2011. — 460 с.

24. Тодыка Ю. Н. Толкование Конституции и законов Украины / Ю. Н. Тодыка. — Харьков : Факт, 2003. — 328 с.

25. Толкачев Е. А. Нормативный договор в российской правовой системе : диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. 12.00.01 — Теория и история права и государства ; История правовых учений / Е. А. Толкачев ; Науч. рук. О. И. Цыбулевская. — Саратов, 2006. — 266 с.

26. Тропер М. Реалистическая теория толкования / М. Тропер // Сравнительное Конституционное Обозрение. — 2006. — № 1(54). — С. 136–143.

27. Тугаринов В. П. Философия сознания (современные вопросы) / В. П. Тугаринов. — М. : Мысль, 1971. — 199 с.

28. Черданцев А. Ф. Толкование советского права / А. Ф. Черданцев. — М. : Юрид. лит., 1979. — 168 с.

29. Чулінда Л. І. Юридико-лінгвістичне тлумачення текстів нормативно-правових актів : монографія / Л. І. Чулінда. — К. : Атіка, 2006. — 152 с.

30. Щирова И. А. Многомерность текста: понимание и интерпретация / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова. — СПб. : Книжный Дом, 2007. — 472 с.

31. Юридическая энциклопедия. Отв. ред. Топорнин Б.Н. — М.: Юристъ, 2001 — 1272 с.